

# שיעבוד מצרים

שגיא רוזנבאום

תוכן

פתיחה

חלק א' - השעבוד כעונש

1. חטאו של אברהם וברית בין הכתרים
2. חטאו של אברהם - כפגם לדורות, שיטת המהר"ל
3. אברהם במצרים חטא או זכות?
4. מכירת יוסף

חלק ב' - גלות מצרים כתהליך בונה

5. גלות מצרים כמירוק וזיכוד - אהבה או חטא
6. גלות מצרים כהכנה לבנין החסד הישראלי
7. גלות מצרים - כהכנה וקידוש השם בעולם

## פתיחה

ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, הבה נתחכמה לו, פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו, ונלחם בנו ועלה מן הארץ. וישמו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם, ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס... וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה אשר עבדו בהם כפרד<sup>1</sup>.

ויהי בימים הרבים ההם, וימת מלך מצרים, ויאנחו בני ישראל מן העבודה, ויזעקו, ותעל שועתם אל האלוהים מן העבודה<sup>2</sup>.

יתכן והשיגרה ורצף פרשיות השבוע מקהה את ההרגשה הקשה שמורגשת בתחילת ספר שמות, במעבר החד מספר בראשית, המעבר בין יחסי כבוד והערכה לעבדות קשה. ברגע אחד עוברים אנו שינוי מוחלט במצבו של עם ישראל.

אך התמיהה הגדולה יותר נובעת מתוך קריאה בפשט המקרא, שם איננו מוצאים שום הסבר לאותו שעבוד. גם הפסוקים היחידים שמבשרים על אותו שעבוד, המופיעים בספר בראשית פרק ט"ו, אינם מציינים חטא ספציפי שהוביל לגזירת השעבוד. על שאלה זו עמד המהר"ל<sup>3</sup> במלוא חריפותה:

...יש לך להתבונן בדבר הזה שאמר הכתוב: ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה, על מה חורי האף הגדול הזה שהיה אומר לו הקב"ה כד?

על שאלה זו אעמוד במאמרי, תוך חלוקה למספר גישות בהסבר אותה הגזירה, מגישה הרואה את השעבוד כעונש, עד לגישה המבינה את השעבוד כרעיון אידאי - לכתחילה.

### גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך

1 שמות א', ח - יד.

2 שם ב', כג.

3 גבורות ה', פרק ט

## חלק א' - השעבוד כעונש

### 1. חטאו של אברהם וברית בין הכתרים.

ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנוכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול<sup>4</sup>.

חז"ל חשו לשאלה שאותה שאלנו בפתיחה:

אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתיים ועשר שנה? מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, שנאמר: "וירק את חניכיו ילידי ביתו. ושמואל אמר: מפני שהפריז על מידותיו של הקב"ה שנאמר: במה אדע כי אירשנה. ורבי יוחנן: שהפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר: תן לי הנפש והרכוש קח לדך<sup>5</sup>.

בגמרא זו מובאות שלוש דעות של אמוראים אשר באים לתת סיבה לשאלה הסבוכה של שעבוד מצרים. בעצם שאלתה של הגמרא מובעת פה קביעה ברורה - **אברהם חטא**, עתה נשאר לברר את עונשו.

כאשר בוחנים את שלוש השיטות, אפשר לעשות חלוקה פנימית ביניהם: דעת רבי אבהו ודעת רבי יוחנן מתייחסות לשאלה העולה ומתעוררת בפרק ט"ו בעקבות ברית בין הבתרים, אך הסיבה לחטא בשורשו, קיים פרק י"ד - פרשת מלחמת ארבעה מלכים מול החמישה<sup>6</sup>. לעומתם מצביע שמואל על ברית בין הבתרים עצמה כסיבה שבעטייה נגזרה הגזירה.

כעת נבחן כל דעה בנפרד:

### 1. מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים

מסביר הר"ן בפירושו על הגמרא:

שהוליכו למלחמה, כדכתיב וירק את חניכיו, דהיינו בני אדם שחנך בתורה.

---

4 שם ט"ו, יג.

5 נדרים לב ע"א.

6 על הקשר בין הפרשיות חז"ל, ראה דעת מקרא בסיכומו לפרק ט"ו. שם מצביע על קשר לשוני, מבני ותוכני הדוק.

הרי"ן מסביר את המילה "וירק" מלשון חינוך. את אותם אנשי ביתו אשר מדריכם בדרך ה', מוציא אברהם לכאורה למלחמה צודקת מאוד. מלחמה אשר בה נשבה האדם הקרוב ביותר אליו "ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם וילכו, והוא יושב בסדום"<sup>7</sup>. מה אם כן כ"כ הפריע לרבי אבהו עד שאמר עליו שכל גזירת שעבוד מצרים נובעת מיציאה למלחמה לעזרת לוט?

כאשר מתבוננים פנימה בפרק י"ד, ניתן להבחין בנקל בשורש המנחה בקטע: ר.כ.ש, שמופיע עשרים ושש פעמים(!) ניתן להעלות השערה שהאינטרסים שהובילו לאותה מלחמה היו אינטרסים רכושניים. את המלחמה הזו הובילו ארבעה מלכים שעד כה שיעבדו את החמישה, היושבים באחד המקומות הפוריים ביותר באותה תקופה:

"וישא לוט את עיניו וירא את כל הכיכר כי כולה משקה, לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה, כגן ה' כארץ מצרים בואכה צוער"<sup>8</sup>. האינטרסים המלחמתיים היו חומריים גרידא. שיקולים של צבירת רכוש וכסף הובילו למלחמת עולם. זהו ללא ספק עולם זר לחלוטין מבית המדרש של אברהם, בית המדרש בו **מחנך** אברהם את ראשוני תלמידיו.

אולם ניתן להקשות: אותה מלחמה שפרצה על אותו רקע רכושני, היא מסכנת חיי אדם למטרות קלוקלות, אך מה יעשה אברהם, במצב שלוט, קרוב משפחתו נתון בסכנה? תשובה לשאלה אמיתית זו רומזת התורה בפסוק שמסיים את כל הפרשה ב - 'HAPPY END', הפסוק שלשמו אברהם יצא למלחמה: "וישב את כל הרכוש, וגם את לוט בן אחיו ורכושו השיב, וגם את כל הנשים ואת העם"<sup>9</sup>. פסוק זה מדגיש באופן חריף את מה שאירע לאברהם במשך המלחמה, וזה בדיוק מה שהתכוון רבי אבהו. בפסוק אחד חוזר השורש ר.כ.ש פעמיים, וההדגשה היא שאברהם דואג להשיב קודם כל את הרכוש עוד לפני המטרה שלשמה הוא יצא למלחמה - לוט. גם לאחר שביצע את המשימה הראשונית אליה יצא לקרב, מגלה לנו התורה כי לא רק לוט נלקח בשבי, אלא גם נשים ושאר העם, ושוב היינו מצפים שלאחר השבת לוט יוחזרו העם והנשים, אך גם הפעם השתבש משהו, אברהם בוחר להשיב ראשונה דווקא את הרכוש. יתכן שזאת כוונת רבי אבהו באומרו: "שעשה אנגריא בת"ח", אין הכוונה שת"ח צריך לעמוד מנגד כאשר יש פיקוח נפש, אלא התביעה מאברהם שיעשה שימוש בת"ח לצורך הנכון, האמיתי, למען אותם מטרות שעליהן הוא חניכם כל השנים<sup>10</sup>. השתתפות אברהם וחניכיו

7 בראשית י"ד, יא.

8 שם י"ג, י.

9 שם י"ד, טז.

10 במדרש אגדת בראשית פי"ג, קיים מהלך הפוך: "... ואמר להם, (לחניכיו), למלחמה אנו יוצאים, להציל את לוט אנו הולכים, לא תתנו עיניכם בממון, אם בשביל כסף וזהב אתם יוצאים, הרי כמה לפניכם, שנאי: "וירק את חניכיו". ואין יריקה אלא שחיפה אותם בכף וזהב..."

במלחמה לצורך הצלת נפשות - כן, לקיחת חלק בתככים והאינטרסים הביני"ל - לא.

ועתה נותר רק לברר מה ישתנה לאחר יציאת מצרים, למה אותה הגזירה מופיעה דווקא כנגד אותו חטא?

עגלה משולשת - ג' בהמות המבותרות מראות לג' דורות מבניו שישתעבדו, ועיט רוצה לכלותם, אם לא זכותו של אברהם אבינו... במראה הזה הראה לו שישבור בצאצאיו את כח המעשה, ההתנגדות והרכוש, רק כח המעוף הפנימי ישאר להם<sup>11</sup>.

לגלות מצרים היה הכח לתת בהם משהו אחר שלא קיים בשום אומה אחרת: אידיאלים ודחפים רוחניים, ולא רק הרכוש. דווקא מתוך היות עם ישראל עבדים במשך תקופה ארוכה כ"כ, יוטבעו בהם חיי העבדות: חיים ללא כל רכוש ושאיפות חומריות. אמנם זה אינו האידיאל הסופי שאליו עם ישראל נדרש, אך ההתחלה המאוד קיצונית הזו תשמש קרקע פוריה ליצירת עם בעל תכונות נפש סגוליות, שמרכז חייו לא יהיה החומר אלא הרוח. את הנקודה הזאת בונה ה' כבר בשלב האבות.

## 2. מפני שהפריש בנ"א מלהיכנס תחת כנפי השכינה

גם מימרא זאת מתייחסת לאותה המלחמה בפרק י"ד, כפי שמביא רבי יוחנן את הפסוק לשיטתו: "תן לי הנפש והרכוש קח לך"<sup>12</sup>. אברהם אבינו נמצא במעמד חסר תקדים, הוא נלחם בגבורה עילאית, עם צבא קטן ביותר במעצמות העולם ומביסם. (מה שלא הצליחו חמשת המלכים לעשות במשך שנים עשרה שנה שבהן עבדו לארבעת המלכים). הוא בעצם הופך לשליט רשמי של העולם (!), וכפי שראו חז"ל על הפסוק: "עמק שווה הוא עמק המלך" - שם הושוה כל האומות ואמרו לאברהם תהי לנו מלך<sup>13</sup>. דרשת חז"ל אינה רחוקה מפשוטו של מקרא: "נשיא אלוהים אתה בתוכנו"<sup>14</sup> מעמדו המדיני של אברהם אבינו באותה השעה היה מעמד בעל פוטנציאל אדיר לדורות, מאברס עלום השם יכול להפוך לאברהם - "אב המון גויים"<sup>15</sup>.

---

11 רש"י הירש, בראשית מ"ז, כט.

12 בראשית י"ד, כא.

13 בראשית רבה מג', ה'.

14 בראשית כ"ג, ו.

15 בעל הישפת אמות', בראשית וירא תרמ"א, מגדיר את מטרת בחירת אברהם אבינו: "ישו היתה בחירתו של אברהם אבינו ע"ה, שהכניס עצמו לכל המקומות לתקנם ולהעלותם..."

אך אברהם אינו מתייחס לנסיונות ההתקרבות של מלכי צדק. הוא אינו מסכים לקבל את הצעתם להיות מלך לאומות העולם, כפי שהביא רבי יוחנן את הפסוק "תן לי הנפש והרכוש קח לך". על מנת לבטא עד כמה ניסה אברהם להתחמק מאותן האומות, ובכך מנע את אחת ההזדמנויות הגדולות בהיסטוריה לתפנית רוחנית אדירה בעולם. "אשר עשו בחרן – שהכניסו תחת כנפי השכינה. אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת את הנשים"<sup>16</sup> ב"עבודת הנמלים" הזאת, לגייר את כל תושבי העולם, להביא להם את דבר ה', יכול בהזדמנות זאת אברהם לתפוס תאוצה משמעותית, אך היא הוחמצה. ולאחר החמצה זו של אברהם יש להתבונן איך גלות מצרים אמנם תכניס בני אדם תחת כנפי השכינה:

...ומנין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשו להם נסים וגבורות, לקדש את שמו הגדול בעולם? שנאמר: ויהי בימים ההם ... כי שם ה' אקרא...<sup>17</sup>.

את אותה החמצה גדולה של ימי אברהם יצטרכו בני בניו לתקן - במצרים. זאת הסיבה שברית בין הבתרים מופיעה בסמיכות לאותה המלחמה. את אותה טעות בה טעה אברהם יצטרך עם ישראל לתקן, בתחילה - בתוך הגלות דלים ושפלים, ובסוף - כעם גאה ומנצח בניסים וקידוש השם.

### 3. ושמואל אמר: מפני שהפריז על מידותיו של הקב"ה, שנאמר במה אדע כי אירשנה

הר"ן בפירושו לגמרא זו מבאר: "שהרבה להרחיק על מידותיו ששלל הקב"ה הפריזו ויתר והפקירו". הדעה הזו במדרש נמצאת במקומה הטבעי, בו צריכים לחפש את הפגם שדבק באברהם - פרק ט"ו, הפרק של ברית בין הבתרים. אברהם מערער על ההבטחה האלוקית על הארץ בפסוקים א' – ח', ומיד באה התגובה בפסוקים ט' – כא', הגזירה האלוקית על שעבוד מצרים ארבע מאות שנה.

רבי יוחנן בן זכאי פתח: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמור... אמר אברהם לפניו רבש"ע, לא נתתה לי זרע ואתה אומר לי לזרעך אתן את הארץ הזאת, במה אדע כי אירשנה? אמר לו הקב"ה: אברהם כל העולם כולו בדיבורי הוא עומד, ואין אתה מאמין בדברי?! חייך שני פעמים ידוע תדע"<sup>18</sup>.

16 בראשית רבה ל"ט, י"ד.

17 ילק"ש דברים פרק ל"ב, תתקמב.

18 פרקי דרבי אליעזר פרק מ"ח.

חז"ל<sup>19</sup> אינם חוסכים את שבט ביקורתם מאברהם ראשון המאמינים והגדול שבהם, הם זוקפים לחובתו חוסר אמונה על דברי ה' "כי את כל הארץ לך אתננה", וחוסר בטחון - "לזרעך אתן את כל הארץ" והרי אין לי זרע!<sup>20</sup>

אברהם מוצג כאמור, באור שלילי ביותר. חז"ל מצביעים על פגם יסודי ביותר שקיים באברהם. פגם שחייב את הגזירה כשעבוד מצרים. אך ראוי לשים לב כי שני פסוקים בלבד לפני "במה אדע" מופיעים דברי הקב"ה על אברהם, והם הפוכים לגמרי מכל הנ"ל: "והאמין בה' ויחשבה לו לצדקה". האם המדרשים התעלמו מפסוקים מפורשים, והעדיפו להתלות במספר מלים אחדות? הספורנו בפירושו על הפסוק מתריף את הקושי, "והאמין בה' ויחשבה לו לצדקה" - האל יתברך חשב זה הבטחון לו לצדקה וזכות לאברהם<sup>21</sup>, הרי הקב"ה בכבודו העיד על אמונתו האיתנה, וא"כ מדוע ראו בעלי המדרש את אברהם כמפקפק בדבר ה'? על כך עונה הספורנו: "ובסוף הודיע שכשאמר אברהם אח"כ "במה אדע כי אירשנה" - לא חזר בו מאמונתו כלל, שאם כן לא היתה אמונתו נחשבת לצדקה כלל...<sup>22</sup> כלומר מבין הספורנו שהפסוק "ויחשבה לו לצדקה" (ו') הוא פסוק **מקדים** לפסוק "במה אדע" (ח'), ע"מ להעמיד פה את דמותו האמיתית של אברהם. אך הספורנו אינו מסביר את הפער בין הפסוקים<sup>23</sup>.

**19** תרגום יונתן בראשית ט"ו, יד: "ידוע תדע - גרים יהיו בניך בארץ לא להם על שלא האמנת, וישעבדון ויענם ת' שנה..."

**20** פרקי דרבי אליעזר, כ"ז: "והיה אברהם מתפתה ואמר: אפשר שהרגתי כל אוכלוסין ולא נמצא בהם צדיק, אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם" מדרש זה רואה את חששו של אברהם הנובע מתוך מידה טובה - מידת הנקיות. אולי בתוך אותה מטרה חשובה, במלחמה בפרק י"ד, פגעתי במשהו חף מפשע?

**21** בראשית ט"ו, ו.

**22** שם.

**23** החזקוני שם, הולך בכיוון אחר, ע"מ להסביר את השאלה של אברהם 'במה אדע'. הוא אינו מקבל שבשאלתו יש ביטוי לחוסר ביטחון ואמונה, "מיום שברא הקב"ה עולמו לא היה אדם שקרא לקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שני": "אדוניי במה אדע כי...". לכאורה, הרי פשט הכתובים הולך בכיוון שאברהם כן חטא, שהרי מייד אחרי שאלתו מתחילה ברית בין הבתרים, כתגובה שבסופה מופיעה גזירת שעבוד מצרים? וע"כ כותב: "אלא שתי פרשיות הם, ופרשיית ברית בין הבתרים מקדמת לשלפניה חמש שנים." (הוא מוכיח זאת בחשבון ארוך של תולדות אברהם) "...ועוד אם סדר הפרשיות האלה ככתבן, איך אמר "במה אדע כי אירשנה", אין לך מקטני אמונה שיאמר במה אדע... אחר שאמר לו הקב"ה: "אשר יצא ממעידך הוא יירשך" (פסוק ה'), אלא פשיטא שתי פרשיות הן והאחרונה קדמה לשלפניה כדאמרין" כלומר שאלת "במה אדע" לא באה לאחר ההבטחה, אלא הרבה קודם לכן, ואז היא אינה מהווה סתירה בוטה להבטחתו של הקב"ה זמן קצר לפני כן. אני העדפתי ללכת במהלך של רוב המפרשים - כספורנו לעיל.

ויאמר... כמה אדע כי אירשנה... כי הוא לא נסתפק לו אם ירשנה בניו, שהרי אמר "והאמין בה", אלא נסתפק אם ירשנה לעולם, כי אולי יחטאו ויגלו ממנה, ושאל באיזה ענין יידע הירשנה...<sup>24</sup>.

הרד"ק מחזיר אותנו לפרופורציות הנכונות ביחס לאברהם. ח"ו לומר כי באברהם קיים פגם אמוני כ"כ עמוק, זה סותר לחלוטין את דמותו, ואינו מסתדר כלל עם דברי הקב"ה "ויחשבה לו לצדקה". ההבטחה האלוקית היא כללית מאוד ואינה מפורטת, ואברהם דורש וחוקר את ההבטחה שזה עתה נאמרה לו... כי ההבטחה אינה מתייחסת לאותן "פינות שחורות" בחיי העם, תקופות שפל רוחני אשר עשויות לכאורה, להשפיע על אותה ההבטחה, וע"כ שואל אברהם האם הבטחה זו היא שרירה נצחית וקיימת, גם בעיתות משבר וקשיים? וכדברי הרמב"ן<sup>25</sup>: "אבל ביקש אברהם **שידע ידיעה אמיתית שירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם**, או שמא יעשו הכנענים תשובה... והקב"ה כרת עמו ברית **שירשנה על כל פנים**" על פי מהלך זה, הרי שחטאו של אברהם היה בחוסר אמונה בנצחיות ההבטחה על בחירת עם ישראל, ולא כמו שהיה ניתן להבין – כחוסר אמונה מוחלט בהבטחת הזרע והארץ<sup>26</sup>.

חז"ל ביטאו את שאלת אברהם כפי שהובנה לעיל:

בארץ מצרים לאמר - מה הקב"ה עושה במצרים בשביל ישראל? אמר רבי יצחק נפחא: משל למטרוניתא שהיתה מקטרגת למלך, נתנה בפילקי אמרו לו מה איכפת לך? אמר להם כל הימים שאני עמה אינה נוטלת שם רע, כך נשתעבדו ישראל במצרים, וגלה הקב"ה עמהם... אמר להם כל הימים שאני עמהם ונמצאת שלימה. שנא: גן נעול אחותי כלה...<sup>27</sup>.

ההוכחה המכרעת ביותר לדבר נצחיותה של ההבטחה האלוקית, היא ירידתו של עם ישראל למצרים, לשיאה של התרבות האלילית והמינית של התקופה ההיא, לתוך קושי השעבוד, ואז להראות ולהוכיח (לא רק לאברהם, אלא לטענה העקרונית שהעלה), **שנצחיותו של עם ישראל תתקיים אפילו במקום זה, והנצח בעצמו ירד עמהם**. "אנוכי ארד עמך מצרימה, ואנוכי

24 רד"ק, שם, ח.

25 הרמב"ן, שם.

26 ניתן לדייק כיוון זה מהמדרש בפרד"א (הערה 18), כאשר הקב"ה עונה לטענתו של אברהם הוא טוען כלפיו הרי את כל העולם כולו אני מעמיד ואת הבטחתי לא! כלומר החזגשה היא על ההמשך, אברהם פקפק לא בהבטחה, אלא האם היא תתקיים בכל תנאי ומצב. וע"כ עונה לו הקב"ה באותה מטבע לשון, כנגע אותו פגם באמונה של אברהם, הרי אני מעמיד את העולם באופן תמידי - נצחי, ואתה מפקפק בהבטחתי הנצחית!.

27 בראשית רבה, פרשה ט"ו, יז.



אעלך גם עלה"28. על פקפוקו של אברהם לגבי אופיו המיוחד של עם ישראל עונה הקב"ה על פי המדרש: "אמרו ליה משה רבנו היאך אנו נגאלין והלא אין בנו מעשים טובים? אמר להם: הואיל וחפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם... "29.

ואולי ניתן להבין כך את דעת שמואל במדרש, אשר מנסה לחדור לעומקה של תורה, אשר העלימה את סיבת השעבוד ומשאירה לפנינו סימני שאלה גדולים. אותה שאלה שלפי שמואל נשאלה מפי אברהם בדבר נצחיותו של עם ישראל, שאלה שאולי צריכה להישאל על פי הגיון פשוט, הופכת להיות "סידרת חינוך" ארוכה מאוד לעם ישראל כולו שעתידי להתקל בבעיה זו במהלך ההיסטוריה פעמים רבות. על ידי המחזה של הפרים המבותרים והציפור שאינה מבותרת ממחיש אלוקים לאברהם ולעם כולו את סוד קיומו של עמ"י. "לפי שהאומות נמשלו לפרים, אילים ושעירים... לפיכך בתר הבהמות רמז שיהיו האומות כלים. ואת הציפור לא בתר, רמז לישראל שיהיו קיימים לעולם"30.

## 2..חטאו של אברהם - כפגם לדורות, שיטת המהר"ל

המהר"ל<sup>31</sup>, עוסק באותה שאלה מוסרית - אמונית על שיעבודם של ישראל למצרים, ומביא שלש גישות מרכזיות במפרשים:

א. הרמב"ן - על שאמר "אחותי היא" כשירדו מצרים.

ב. האברבנאל - על מכירת יוסף מצרימה.

ג. רבי חסדאי קרשקש - מתוך יסורים של אהבה.

(כל השיטות הנ"ל יובאו בהרחבה בהמשך). את שלוש השיטות הנ"ל דוחה המהר"ל מסיבות שונות, ומציג את שיטתו לגבי המדרש חז"ל בנדרים:

תן לי הנפש והרכוש קח לך. הרי ג' דעות בעין החטא של אברהם, כי מן השורש והיקר נמשך הכל, שממנו נמשך חסרון אל הנמשכים ממנו... מפני שאברהם לא היה מתחזק כל כך באמונה, וכדי שיקנה זרעו האמונה... אבל החטא במה שאמר במה אדע שהוא מיעוט בטחון... ורבי יוחנן לא סבר שגם זה לא יתכן

28 בראשית מ"ה, ד.

29 בראשית רבה ט"ו, יט.

30 פרדרי"א, פרק כ"ח. ורש"י שם ט"ו, יא.

31 גבורות ה', פרק ט.

בראש המאמינים, רק שלא מכניס גרים תחת כנפי השכינה, שזה כבוד ה', וזה כמתעצל שיקנו הבריות אמונה בו יתברך... ודע שהיה ראוי שיהיה העונש נמשך לזרע אברהם כשביל אברהם, כי חסרון השורש יתגלה ויראה בענפים ביותר... והחטא כשורש הוא חטא עצמו כשורש שהוא אברהם...

המהר"ל, במבטו החודר לעומקה של תורה, מבהיר לנו את חטאו של אברהם באור חדש ושונה מהפשט של מאמר חז"ל הנ"ל. על הבנתו זו של המהר"ל הרחיב הרב ד"ר רוזנפלד<sup>32</sup>, הסבר שעשוי למתן ולהעמיק את ההסבר שאותו הצגתי בפרק הקודם:

שיטתו של המהר"ל שונה. הוא אינו מוצא באברהם ובאבות האומה האחרים חטא רגיל במעשה כל שהוא, שכן דבר זה מטיל דופי באבות, שהיו במדריגה רוחנית גבוהה. המהר"ל סבור, שהגלות היתה גזירה מיוחדת שגזר ה' לכתחילה, ולא על ימי אברהם, אלא על דורות הבאים, והסיבה היתה חסרון (ולא חטא) רוחני (ולא מעשי) כל שהוא, שהיה באברהם מייסד האומה, שאותו צריך לתקן... היה חשש שחסרונו של אברהם אף אם היה קטן יהפוך אצל צאצאיו לחסרון רציני ויפריע ליעודם...

בעיון בדברים אלו ניתן להבחין בשתי נקודות עיקריות:

1. לאברהם היה חסרון, אך אין חטא רגיל הנובע ממעשה ספציפי, אלא, מדגיש את החסרון, מצב כמעט טבעי שבסופו של דבר מתגלה באותם מקרים שהוצגו במדרש, אך הם רק סימפטום לבעיה שורשית ועמוקה שע"י התערבות אלוהית ישתנה.

2. אותו החסרון עלול להשתרש בתוך "הגנים הרוחניים" של עם ישראל, דבר שישבש את היעוד העתידי של אברהם - עם ישראל.

עתה נתבונן מהו בדיוק אותם שורשי החטא המצויים בכל אחד מן החטאים המובאים במדרש:

א. **רבי אבהו**: שעשה אנגריא בת"ח. "שהיה לו לבטוח בו יתברך, ולא ליקח את אשר אין ראוי ליקח".

ב. **שמואל**: במה אדע כי אירשנה" - רואה המהר"ל פגם באמונה, על שפקפק בהבטחה האלוהית.

32 הרב ב. רוזנפלד, 'גזירת שעבוד מצרים כיסוד בתורת המהר"ל'. מתוך "משעבוד לגאולה", מכון תורני אור עציון, תשנ"ו, עמ' 57-66

ג. רבי יוחנן: "שלא הכניס גרים תחת כנפי השכינה" - " וזה כבוד לה' יתברך שגרים באים להתגייר ולהאמין בו יתברך, ולא הקפיד על האמונה בו שהיה שמו נודע בכל העולם".

המהר"ל הולך "בין הטיפות" על פי מאמר זה, בין גדולתם ועוצמתם של אבות האומה - שלא יתכן ליחס להם חטא רגיל. ובין פשטי הכתובים שמצביעים על קשר ברור בין גזירת השעבוד לאברהם. על כן מיחס להם "פגם קל", משהו טבעי ואולי אפילו מולד שאי אפשר לתלות בו שבר רוחני באברהם. ולכן מדגיש המהר"ל את המילה חסרון - כביטוי לפגם שקיים באופן פנימי, טבעי, כנגד ההבנה הפשוטה של המדרש הרואה מעשהו של אברהם יצר את החטא והפגם. וכך כותב שם במאמרו:

המהר"ל מסביר שבאמונתו של אברהם היה חסרון קל כל שהוא, ולפי כל אחת מהדעות שהובאו בגמרא החסרון היה קל. ועוד הוא קובע שהחסרון היה הכרחי. שכן מטרת הבריאה היתה פרסום מציאות ה' בעולם. אברהם שהיה איש אמונה היה ראוי לתפקיד... אך אילו היה אברהם שלם במעלתו הרוחנית, לא היה נוצר מגע בינו לבין העולם שהיה שרוי או בחשכת הע"י, וממילא לא היתה מתפרסמת האמונה בה'... דווקא חסרון זה אפשר מגע בין אברהם והעולם... כדברי המהר"ל: 'שצריך חטא מה למוציא דבר אל הפועל'<sup>33</sup>. אין פה תירוץ מקומי על מנת לפתור בעיה קשה כ"כ, זאת ראייה אמונית עמוקה וחודרת הרואה בכל תהליך עולמי מחשבה אלוקית. אין לנו תביעה כלפי אברהם, כפי שהיה ניתן להבין באופן פשוט מגמרא זו, שהרי ה' יצר בו את אותו פגם רוחני ע"מ לסובב תהליכים כבירים בסדר גודל אוניברסלי, למטרה אחת: הצמחתו של עם מיוחד, כמגדלור המאיר בחשכת העולם, להצמיחו דווקא מתוך אותו מצוקות גלות, מתוך חישול אמוני. אברהם אבינו, ראשון המאמינים, לא נכשל בנסיון כל שהוא, אלא תכנון אלוקי שהטביע באברהם את אותו הפגם, ע"מ שהם יתוקנו ע"י בניו דווקא במצרים<sup>34</sup>.

בעצם, הבנה זו במהר"ל מצעידה אותנו לפרקים הבאים, אשר בהם נגלה את הצד הראשוני - לכתחילאי בגלות. הבנה זו של המהר"ל צמחה דווקא מתוך מאמר חז"ל זה, שבפשטות מצביעה על כשל אמוני/ רוחני חמור, אך על פי המהר"ל הבנה זו שטחית וראשונית. הוא מלמדנו את עצתו העמוקה של הבורא אשר מגלגל את אברהם, על פי הסיבות שהובאו במדרש, למצרים לצורך אידיאלי ולא מתוך חטא.

33 שם.

34 זהר לך-לך קמה: "בא וראה סוד הדבר, אם לא ירד אברהם למצרים ולא נצרך שם בתחילה, לא היה חלק גורלו בהקב"ה".

### 3. אברהם במצרים חטא או זכות?

פרשה נוספת שצריכה להיבדק בהקשר לגזירת השעבוד היא פרשת ירידת אברהם למצרים בעקבות הרעב.

ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ... ויצב עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו<sup>35</sup>.

לפרשה זו דמיון רב לאותה התגלגלות של ישראל למצרים בימי יעקב, שהובילה לשעבוד מצרים. בראייה פשוטה ניתן להצביע על השוואות בין הספורים. אירועים רבים שהתרחשו בהמשך, הן אצל אברהם<sup>36</sup>, והן אצל יעקב החלו בעקבות הרעב. אך בניגוד לפרשה בתקופת יעקב, שם ה' אמר לו: "אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם. אנוכי ארדה עמך מצרימה ואנוכי אעלך גם עלה"<sup>37</sup>. יורד אברהם למצרים על פי שיקול דעתו, ולפחות מפשט הפסוקים נראה שלא קיבל אברהם שום "אישור אלוהי" לכך.

הרמב"ן<sup>38</sup> במקום רואה הקבלה ודמיון רב בין מה שהתרחש לאברהם בגלותו הקטנה, לבין מה שעתיד להתרחש לבניו בשעבוד מצרים:

ורמו אליו כי בניו ירדו מצרים מפי הרעב לגור שם בארץ והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים<sup>39</sup>, כאשר אמר 'וכל הבת תחיון'<sup>40</sup> והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבד מאוד<sup>41</sup>, והחזקו בהם לשלחם מן הארץ, לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים.

הרמב"ן רואה את ההקבלה הברורה בין גלותו של אברהם לבין גלות בניו, ולא לחינם טרח לציין את כל ההקבלות הקיימות (שמפרטן עוד בהמשך). הרמב"ן רואה במעשהו של אברהם את שורש הגלות שעליו הוא יתבשר בהמשך, "מעשה אבות סימן לבנים", זה אינו רק הקבלה מעניינת, אלא מגלה לנו את השורש האבהי שמשליך לעתידם של בניו.

35 בראשית יב, א – כ.

36 בעל הישפת אמת, כתב: "אאע"ה הכניס עצמו למצרים - עבור ישראל, שידע שיצטרכו להיות במצרים".

37 בראשית מ"ו, ג - ד.

38 שם.

39 רמז שמו"ר א', כב: "וכל הבת תחיון מה צורך פרעה לקיים הבנות, אלא כך היו אומרים נמית הזכרים ונקח הנקבות לנשים לפי שהיו המצרים שטופים בזימה".

40 שמות א', כב.

41 שם, י"ב, לח.

המדרש<sup>42</sup> תיאר זאת באופן דו - ערכי: "רבי פנחס בשם הושעיה רבה, אמר הקב"ה לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך". ניתן להבין זאת בשני אופנים:

1. **באופן השלילי**: כפי שהבין זאת הרמב"ן שם בהמשך: "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה, שהביא אשתו הצדקת במכשול עון בפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו, ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל, גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה... ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה<sup>43</sup>, במקום המשפט שמה הרשע והחטאי". המדרש מתאר את אברהם כסולל הדרך של גלות מצרים, ואילולי מעשהו של אברהם לא היתה מתרחשת אותה הגלות. חטאו של אברהם גרם לגלות בניו.

2. **באופן החיובי**: אברהם היה כיהודה בשעתו "ואת יהודה שלח לפניו גושנה"<sup>44</sup> כחיל חלוץ העובר לפי המחנה, וכמו שבמעשהו ניגע ה' בנגעים את פרעה - כך יתרחש לבניו, כמו ששילחו פרעה ממצרים - כך יקרה לבניו, ובשני המקרים יצאו ברכוש גדול.

זהו סוף טוב לסיפור שכתב אברהם בגופו, למען בניו. אברהם יוצא לדרך מאות שנים קודם אותה הגלות, ע"מ להפוך את הדרך בה ממילא יצטרכו ללכת לקלה יותר, פשוטה יותר, ומלאת קידוש השם בסופה. על פי ההסבר החיובי צריך להסביר מהו א"כ המקום לענישה לאברהם, הרי בשה"כ הוא היה שליח אלוקי למען עם ישראל?

ויצב עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו. ואמר ריב"ל: בשביל ארבע פסיעות שליווה פרעה, שנאי ויצב עליו אנשים וגו', נשתעבדו בכניו ד' מאות שנה<sup>45</sup>.

לכאורה תמוה מדרש זה מכל פן אפשרי, האם אפשר בכלל לדבר על פרופורציות בין המעשה לעונש של ארבע מאות שנה?! מה עשו בניו עד כדי כך שאותו מעשה יפגע בהם באופן כ"כ קשה? ומה אשם אברהם ובניו שפרעה החליט ללוותן, האם ע"כ ראוי לגזור את העונש על עם ישראל?!

המהרש"א<sup>46</sup> במקום מסביר: "אלא שלא זכר אצל מי יהיו משועבדים, ובזכות הארבע פסיעות זכה שאצלו יהיו משועבדים." כלומר אברהם לא פגע

42 בראשית רבה, מ', ח.

43 ובעל העקדה אינו מקבל את הסברו של הרמב"ן: "...ואין טעם לדברי הרמב"ן שיגזור עונש כ"כ קשה על חטא קל שאמר אברהם לשרה אחותי..."

44 שמות מ"ו, כח.

45 סוטה, מו ע"ב, וכן ילק"ש בראשית סט.

פה באותה ירידה למצרים, ובאמת רואים שרק בברית בין הבתרים נגזרה גזירת השעבוד ולא כאן, הוא לא גלגל במעשיו פה על בניו עונש כבד זה- לא כמו שפירש הרמב"ן. דבר זה אפשר לדייק מן המדרש עצמו שאומר "בשביל (בגלל)...נשתעבדו בבניו", כלומר בזכותו<sup>47</sup> של פרעה שליווה את אברהם, זכה לשעבד את בניו. אותה גזירה אלוקית שלא פירטה היכן תהיה הגלות גילה אברהם (ופרעה) במעשיו.

**לסיכום:** לאחר שראינו את הדעות השונות ביחס לגזירת השעבוד בברית בין הבתרים, ראינו כי גם ביחס לאותה גלות פרטית של אברהם למצרים, יש **המיחסים לו חטאים שהובילו בסופו של דבר את עמ"י לשעבוד**, והם דברי הרמב"ן שראה בכל מהלך ירידתו של אברהם למצרים סימן לבניו שאף הם יעברו תהליך דומה, ומסביר שהכל החל מאותו מעשה שבו אמר אברהם על שרה "אחותי היא". ומצד שני ראינו את הסוברים כי אותה דרך שעשה אברהם לא גרמה לחידוש הגזירה שהיתה נגזרת ממילא בברית בין הבתרים, אלא על זכותו של פרעה שליווה את אברהם "זכה" לשעבד את ישראל. **ואברהם רק סלל את הדרך העתידית לבניו ליציאת מצרים וברכוש גדול, כלומר ראייה חיובית על דרכו של אברהם שסלל את הדרך הטובה<sup>48</sup>, ועל הסוף הטוב לעם ישראל בסופה של הגלות.**

#### 4. מכירת יוסף

באופן טבעי יש לחשוב על פרשת מכירת יוסף כגורם מרכזי ומכריע בהורדת עם ישראל כולו למצרים<sup>49</sup>. בעצם אותה שנאת אחים שהגיעה לשיאה בהיותם ליד הבור בדותן, גלגלה את אותה גזירה אלוקית שנאמרה לאברהם בברית בין הבתרים והביאה אותה ליד מימוש.

השאלה המרכזית שעליה יסוב פרק זה היא האם אותה מכירה הביאה בפועל את תחילת השעבוד, ולו לא היתה מתרחשת המכירה עם ישראל לא היה עם ישראל מגיע למצרים עכשיו אלא בתקופה מאוחרת יותר. או שכל מהותה של המכירה בראיה רחבה אלפי שנים אח"כ, היתה **כאמצעי** ודרך

46 פירוש הפוך נמצא ברי"ף ביעין יעקב, שם מתרץ באופן דחוק מאוד את המדרש כפשוטו. ואומר כי אותה לוויה של פרעה מנעה את שדדת רכוש אברהם, דבר שבעטיו רבו רועי אברהם ולוט, דבר שגלגל את לוט לסדום, לחטיפתו ע"י המלכים. זה הצריך את אברהם מצרים. וכפי שאמר הרי"ף בעצמו "לתת קצת טעם"

47 המהר"ל בחידושי אגדות ח"ב, שם: "פירוש מפני שהלויה אין לה שיעור למעלתה... ולכן זכה פרעה ונשתעבד בזרעו ד' מאות שנה... כפי שהיה אברהם ומעלתו היה נחשב הלויה הזאת ג"כ לפרעה להתעלות עד שהיה משתעבד בזרעו ד' מאות שנה."

48 "על הפגרים - השלמים, רמז שבכל דור עומדים עלינו, והקב"ה מצילנו מידם בזכות אברהם" רד"ק ט"ו, יא.

49 ר' יצחק עראמה בעל העקדה שמות ז, ג': "והנה יש לך לשאול על הצדק האלוקי מדוע גזר גלות מצרים... וגם לא כאומרים שהוא בעוון מכירת יוסף."

לקב"ה לממש את אותה הבטחה אלוקית לאברהם ולהביאה לידי ביצוע - הורדת עם ישראל למצרים.

ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתונת בפסים אשר עליו. ויקחוהו וישליכו אותו הבורה והבור ריק אין בו מים...ויאמר יהודה מה בצע כי נהרוג את אחינו וכיסינו את דמו. לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל תהי בו...ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה<sup>50</sup>.

בפסוקים אלה מבוטאת עוצמת האיבה בתוך משפחת יעקב, שנהא שהגיעה למימדים אכזרים כל כך עד נסיון הריגת יוסף, ורק בזכות עצת יהודה - לבסוף ניצל. אותה שנהא אמנם לא יצאה לפועל בהריגת יוסף אך יוסף מורד למצרים כעבד לשנים ארוכות עד שישוב ויפגוש את משפחתו שוב בירידתם למצרים ובהשארותם שם.

בישרן שירידה היא להם שעתידין להשתעבד שם מאתיים ועשר שנים מנין רדו ואמר שאמר הקב"ה לאברהם אבינו, כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, לא היו על השבטים לירד למצרים זולתו זרעם, ומי גרם להם לירד הם עצמם, שנהא ששנאו את יוסף אחיהם, בשביל כן נתגלגל הדבר וירדו למצרים<sup>51</sup>.

מדרש זה אינו מתעלם מן הפסוקים הכתובים בתחילת הספר, שבהם נגזר על זרע אברהם לרדת למצרים. אך הפסוקים שם חסרים שני פרטים חשובים מאוד ביחס לשיעבוד.

1. היכן תתרחש הגזירה האלוקית הזאת.

2. ממתני תתחיל לפעול אותה הגזירה.

בפרק הקודם ראינו, כי על פי המפרשים את גלותו של אברהם באופן חיובי, לא הביאה גלות זו את גלות בניו בפועל, שהרי הדבר כבר נגזר לאברהם. בעצם, קבע אברהם במעשיו ובמעשי פרעה היכן תתרחש - במצרים. גם כאן קובע המדרש כי את עצם הגזירה אין לשנות, היא שרירה וקיימת עוד מימי אברהם. אך את החלקים "הפתוחים" של הנבואה הזאת מעצבים הבנים.

מכירת יוסף קבעה את שני הדברים החסרים בנבואה:

---

50 בראשית ל"ז כג - כז, שם ל"ט, א.

51 שכל טוב, ע"מ ער"ה.

א. את מקום השיעבוד<sup>52</sup>. דבר שהיה סתום עד כה: "ועבדום ועינו אותם בארץ לא להם"<sup>53</sup>, הופך להיות ידוע: בני יעקב גרמו לשעבוד שיתרחש במצרים דווקא. עובדה זו שמציין המדרש יכולה להישאר ניטראלית, כלומר מקום זה או אחר אינו בהכרח יותר או פחות קשה לשעבוד.

ב. הם גילו בעל כורחם את זמן תחילת השעבוד. כלומר, השעבוד לא היה אמור להתמש כלל בדור השבטים כי אם בדורות שלאחריו, אך אותה שנה יצרה בעצם את תחילת השעבוד. ניתן לראות עובדה זו בהבנות שונות: באופן הקל יותר: את פרק הזמן שכבר נגזר עליהם מימי אברהם הם התחילו מוקדם יותר, לגזירה שפרק זמן מוקצב ואת תחילת ריצוי הגזירה התחילו כמה שנים קודם. אך אין זה דבר פעוט, שהרי בסופו של דבר לא היו אמורים להיות בני יעקב בגלות מצרים, והם, בשנאתם הביאו על עצמם את הגזירה, "ומי גרם להם לירד? הם עצמם, שנהא ששנאו את יוסף אחיהם"<sup>54</sup>. הם בעצם שינו את מהלך ההיסטוריה במעשיהם הרעים, הם נעשו בגלות שאליה לא היו צריכים להגיע. זאת ענישה קשה, שאמנם לא פגעה בכלל עם ישראל - שהרי התקופה נשארה קבועה<sup>55</sup>, אך הם "משכו" על עצמם את הגזירה והפכו אותה לעונש לגביהם, דבר שלא היה מתרחש איתם אילו שנתם ליוסף. בהסתכלות חמורה: בני יעקב הביאו את הגלות על עם ישראל כולו קודם זמנו, הם לא "משכו" את הגלות אלא "מתחו" אותה. הגלות היתה אמורה להתרחש בזמן מאוחר יותר, והם בעקבות מעשיהם הגדילו את התקופה הזאת.

52 'שפת אמת' בראשית ויגש, תרל"ח. רואה את הסיביות במקום גלותם של ישראל אל: "... וזה היה שכרו של יוסף שהיה מלך במצרים, והיתה הכנה לגלות, שלולא נסיונו של יוסף שעל ידי זה מלך מצרים ושלט על כל הסט"א, לא יכלו בניי להנצל מטומאת מצרים". אמנם חטא האחים הוא אשר גלגל את יוסף מצרימה, אך זהו חלק מתוכנית אלוקית שלימה המכשירה ומכינה את קרקע הגלות קודם בואם של עם ישראל מצרימה. והכל נובע מתוך אותה ההבטחה האלוקית בברית בין הבתרים. ועל פי הישפת אמת היתה תוכנית קודמת להורדת ישראל מצרימה, ועתה נשאר לשלוח את יוסף ע"מ שיוכלו בניי להתמודד עם המצרות בעתיד.

ה'שם משמאל' בראשית וישב תרע"א: "הנה גלות מצרים היתה גלות כפולה, אחת בעינוי ושעבוד הגוף, שניה גלות בנפש... והנה מכריות יוסף היה די בגלות בארץ לא להם", ולא במצרים דוקא, ואף אם היו במצרים לא היתה מזיקה להם בעניינים האלו להיות גלות לנפש... אך אחר שפגמו במדת יסוד ומכרו את יוסף הצדיק, שוב היו צריכים להיות בגלות מצרים דוקא להתמרק". לשיטתו עם ישראל לא היה מיועד דווקא לגלות במצרים, אך דווקא חטא מכירת יוסף הצריך "טיפול מיוחד" ודבר זה צריך להתבצע דוקא במצרים.

53 בראשית ט"ו.

54 שכל טוב, שם.

55 "... ויאמר רדו שמה ושברו לנו משם ולא נמות" בראשית מ"ב, ב. "מהו רדו שמה? אלא שראה שיורדין ומשתעבדין מנין רדיו". ב"ר פצ"א. וכן בהרבה מקומות: תנחומא מקץ ח. ותנחומא ישן שם י. ובב"ר פצ"א ב. במדב"ר פ"ג כ. מחזור ויטרי צד תקיט. וזוהר חדש כט.



מן המדרש הנ"ל אין ודאות איך לראות את גלותו של יוסף, אך מן המדרש משמע יותר כי אותה שנאה **משכה** את הגלות אליהם, ויוסף היה הגורם שמימש את הבטחת ברית בין הבתרים ע"י שיעקב ובניו ירדו מצרימה.

ויוסף הורד מצרימה – אל תקרי הורד אלא הוריד את אביו והשבטים למצרים. א"ר תנחומא למה הדבר דומה? לפרה שמבקשין לתן עול בצווארה והיא מונעת את העול מצווארה, מה עשו? נטלו את בנה מאחריה ומשכו אותה לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש והיה העגל גועה, שמעה הפרה, בנה גועה, הלכה שלא בטובתה בשביל בנה, כך הקב"ה היה מבקש לקיים גזרת ידוע תדע והביא עלילה לכל אלו הדברים וירדו למצרים ופרעו את השטר...<sup>56</sup>.

יתכן לחשוב על מדרש זה כשונה וחולק על המדרש שהתייחס אל שיעבוד מצרים כתוצאה של שנאת בני יעקב, שהרי כאן נראה שכל אותן צרות היו פרי חישובו של הקב"ה, ע"מ להוריד את יעקב למצרים, דבר שלא היה מתרחש אילוילי אותה עצה אלוקית. בהחלט ניתן לראות בהם מדרשים משלימים. מדרש זה בא לתת לנו את הרקע הכללי, את התוכנית האלוקית העליונה שהציבה לה כמטרה להוריד את יעקב מצרימה, ואין שם את הפירוט המדויק איך תתבצע תוכנית זו, מלבד הפרט היחיד שיוסף הוא אשר ימשוך את כל בית יעקב למצרים. יתכן שהיה הדבר מתרחש באופן שונה לגמרי והנסיבות היו שונות לחלוטין, ואמנם יוסף היה מוריד את יעקב למצרים אך לא דווקא מתוך קרע תמור כ"כ במשפחה. על כך בא המדרש הראשון ומגלה שהשנאה הייתה הדרך היחידה להוריד את יוסף למצרים, והיא זאת שבסופו של דבר מימשה את הרצון האלוקי בברית בין הבתרים. הבנה זו מדגישה עוד יותר את הכיוון האפשרי שעליו הצבעתי, **כי האחריות של בני יעקב לשיעבוד מצרים היה נסיבתית בלבד**,<sup>57</sup> והם אלה שבסופו של דבר יצרו את הסיטואציה שתאפשר את מימוש הגזירה. לכן אין התורה וחז"ל נוקטים בענישה ברורה.

נתבונן עתה במעשה האחים: "ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי למחיה שלחני אלוהים..."<sup>58</sup>. וגם המדרש "ומי גרם להם לירד הם עצמם, שנאה ששנאו את יוסף אחיהם, בשביל כן נתגלגל הדבר למצרים"<sup>59</sup>, מדייק המדרש: הם גלגלו עצמם, אך דבר זה כבר היה מתוכנן "ומי גרם להם לירד" - לכאורה הדבר כבר קבוע מראש, ומה שאירע כאן היה שבמקום שהדבר יגרם ע"י מישהו אחר הם עשו זאת. ובאופן מירבי (אם נראה מדרשים אלה

56 תנחומא וישב ד'.

57 אברבנאל בראשית ט"ו: "אלא שהגלות נתגלגלה בסבות נפלאות ממכירת יוסף...". גם האברבנאל רואה במכירת יוסף את הדרך למימושה של הגזירה האלוקית.

58 בראשית מ"ה, ח.

59 מדרש שכל טוב, שם.

כסותרים, היינו, אילולי חטאו במכירה לא היו מגיעים בחייהם למצרים. לעומת המדרש השני הרואה את הדרך הזאת בלתי נמנעת והם בסה"כ היו "השחקנים" שביצעו את התפקיד האלוקיני ניתן לראות אותם חוטאים **כלפי עצמם** בכך שגזרו על עצמם גלות למרות שהיא נגזרה רק על בניהם. בכל מקרה המגמה של שני מדרשים אלו יכולה להילמד לא כחובה ועונש שכפו בני יעקב על עם ישראל אלא ביצעו שלא בידעתם את הצו האלוקיני, ואולי עוד הוסיפו עונש על עצמם.

ישנה גישה יחידאית במדרש<sup>60</sup>:

בא וראה כמה שנים ישב אותו צדיק שלא ראה את אביו, הם כ"ב שנים, ישבו גם הם במצרים כ"ב שנים לכל שבט מאלו עשרה שבטים שמכרוהו, שהם ר"כ שנים צא מהם י' שנים... אמר להם יעקב, בבקשה מכם, רדו לגלות ותגרעו אלו העוונות שבמכירת יוסף, ולא יחרב העולם ברעב.

לעומת המקורות הנ"ל אומר כאן הזהר באופן מאוד מפורש - שמכירת יוסף גרמה את הגלות! המדרש עוד מפרט את חשבון השנים שיוסף היה במצרים וע"י כך לא ראה את אביו, זה גרם שבסופו של דבר ישתעבד עם ישראל תקופה זאת של רדיו שנים.

**לסיכום**: מכירת יוסף על פי פשט המקראות, המדרש והמפרשים נראית ממבט ראשון כגורם ברור לגלות מצרים וכעונש לכל עם ישראל, וכך אכן נראה ממדרש הזהר, אולם מתוך הדברים עולה, כי אין מכירת יוסף באה לפקפק בהבטחת ברית בין הבתרים, אלא היא משמשת לה כאמצעי בכל מיני דרכים:

**א.** יש מקורות מהם ניתן להבין כי כל מכירת יוסף היתה **הזרז** שהוביל את יעקב למצרים. ואילולי מכירת יוסף קשה מאוד היה להביא אותו מצרימה וניתן לראות זאת בשני מהלכים:

**1. באופן ניטראלי**: גלות מצרים היתה קבועה וקיימת, אך היה צורך בסיטואציה שתוביל את יעקב ובניו לשם, והמכירה פשוט כפתה על יעקב לרדת מצרימה ע"מ לממש את הגזירה האלוקית בברית בין הבתרים.

**2. ממפרשים שונים** ניתן להבין כי הסיבה שרצה ה' שיוסף ירד למצרים היא כדי שהוא יוביל תהליך הכנה לעם ישראל שעתיד להגיע למצרים. ואותה הכנה תתן להם את יכולת העמידה במצרים. גם הבנה זו רואה את מקום הגלות כקבוע ומוחלט - מצרים, אך נדרשת הכנה רוחנית לעמ"י קודם

גלותם, ומכירת יוסף היתה אותו הגורם שהוביל את ישראל למצרים. (ישפת אמת').

ב. עד מכירת יוסף לא היה ידוע היכן תתבצע אותה גזירה אלוקית של ברית בין הבתרים, והמכירה הובילה את העם כולו דווקא למצרים. עובדה זו יכולה להיבחן בשני אופנים:

1. גלגול שרירותי לאחת הארצות הקרובות כדי לתת מקום ברור לגלות, דבר שלא היה ידוע בברית בין הבתרים ומכירת יוסף בעצם קבעה את מקום הגלות (אברבנאל).

2. אמנם המקום לא היה ידוע אך המכירה גרמה שתי תוצאות: הראשונה - חטא חמור. והשניה - הגליית עם ישראל כולו למקום קשה זה דווקא ע"מ לתקן חטא זה (זהר, שם משמואל).

## חלק ב' - גלות מצרים כתהליך בונה

### 5. גלות מצרים כמירוק וזיכוד - אהבה או חטא.

עד כה ראינו כי הסיבות לשעבוד מצרים היו בעיקרן חטאים של אבות האומה: אברהם במלחמה, אברהם בברית בין הבתרים ובמצרים ולבסוף מכירת יוסף. בפרק זה נראה כי מפרשים רבים (בעיקר מבעלי הקבלה) תלו בשעבוד מצרים את המירוק וזיכוד של ישראל "אמר אקום ואיגלי, דאמר מר גלות מכפרת עוון"<sup>61</sup>. חלקם יראו את הזיכוד מזהמת חטאים ספציפיים, וחלקם כזיכוד כללי.

כי גלות מצרים היתה להסיר מישראל זוהמת הנחש, שסיגים אלו ידבקו בטומאת מצרים, אך היה צריך להזהר שלא ישתקעו שם בטומאה, ועל כן שלח שכניה לפניהם לרחף עליהם, שלא יעצר כח מצרים להכניעם...<sup>62</sup>

בפירושו זה של האלשיך מתגלה לנו רובד נסתר ופנימי מאוד. בתחילתה של הבריאה היה הנסיון הראשון של האדם בעולם מול הציווי האלוקי, ובפעם הראשונה הוא נכשל. עונשו של האדם הראשון היה הרבה מעבר לתחומי חייו המצומצמים, הם ממשיכים ונוגעים עד ימינו אנו:

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתך לאמור לא תאכל ממנו, ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך. וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה. בועת אפיך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב.<sup>63</sup>

הרבה נכתב על אותו מעשה של אדם הראשון ועל השפעתו האדירה לדורות, אך האלשיך לוקח אותנו אל מקום בו לא היינו מצפים למצוא את עקבות חטאו של האדם הראשון - זוהמת הנחש הקדמוני. מהו, אי"כ, הקשר בין זוהמתו של הנחש לבין מצבם הקשה והמשפיל של עם ישראל במצרים? ע"כ ממשיך האלשיך ואומר: "ומה שבחר ה' במצרים למקום גלות, ונקרא כור הברזל... הנה ראה יתברך כי להתיך הזוהמה בשביל מתן תורה..."<sup>64</sup> עם ישראל אמנם עתיד לקבל תורה, אך דבר בסדר גודל כזה מצריך מעשי טהרה

61 ברכות נו ע"א.

62 האלשיך בראשית מ"א, כה.

63 בראשית ג', יז - כ.

64 אלשיך, שם.

והכנה נרחבים ביותר. אי אפשר לתת את כלי חמדתו<sup>65</sup> של הקב"ה לבני"א בלי לצרוף אותם בכור היתוך, וזאת ע"מ להסיר מהם את אותם סיגים בסיסיים מימי אדם הראשון.

"...וזה טעם גלות מצרים שהוא כור הברזל, וגלות ישראל שם הוא כדי להזקק מן הסיג ההוא ולעזוב שם לכלוכם וזהמתם המעורבת בצורתם מכח הנחש היה ערום..."<sup>66</sup>. יש לשים לב לכך, שהאלשיך והשלי"ה מסבירים ששיעבוד היה תוצאה של **זהמת הנחש**<sup>67</sup>, כמדרש הידוע שהנחש בא על חוה והטיל בה את זהמתו. ועל פי פירושם לא חטאו של אדם הראשון עצמו מצריך עתה את שיעבוד מצרים, אלא מעשה חוה והנחש.

לעומתם אין הרמח"ל<sup>68</sup> רואה את שיעבוד מצרים כתוצאה ישירה של אותו מעשה נקודתי שבא הנחש על חוה, אלא כנקיונה של כל אותה נפילה רוחנית של אדם הראשון בשעת החטא:

ואח"כ מזכיר יציאת מצרים בפרשת ציצית, כי הנה יציאת מצרים היתה תיקון גדול שנתקנו בו ישראל. כי מאחר חטא אדם הראשון נשארה האנושיות כולה מקולקלת, והיה הרע מתגבר בכולה עד שלא היה מקום טוב להתחזק כלל... ועל כן הוצרך שיגלו למצרים וישתעבדו שם ובאותו שיעבוד יצורפו ויטהרו.

הרמח"ל רואה בשיעבוד את מה שרואים השלי"ה והאלשיך, אך בראייה נרחבת יותר. הוא מכליל את כל האנושיות בתיקון של שיעבוד מצרים ע"י ישראל, ורואה את הפגיעה של חטא האדם הראשון כאחריות אישית על האדם וכוחותיו, ולא כגורם חיצוני כמו הנחש שבא, הטיל זהמתו והלך. ע"פ הבנה זו נדרש עם ישראל לתקן פגם שהאנושיות גרמה, ושליחותו זו של עם ישראל היא בשם כל האדם.

הר"ן<sup>69</sup> הולך בדרך שונה משני הכיוונים הנ"ל:

אבל, עיקר הענין הוא, שמפני שיצר לב האדם אינו נכנע מתוך השלמה אלא מתוך הצרה שהשי"ת מתחסד עם ברואיו כשמביא עליהן ייסורים, שמתוך כך תשש כחו של יצר הרע וכב

65 אוצר המדרשים (איזונשטיין) ע"מ עח: "גדולה תורה מכל כלי חמדה".

66 שלי"ה חלק בי מסכת פסחים עמוד ל.

67 ילק"ש בראשית רמז: "דאמר רבי יוחנן בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זהמה... ישראל שעמדו על הר סיני פסקה וזהמתן".

68 דרך ה' חלק ד' פרק ד', ט.

69 הר"ן בפירושו לתורה, בראשית ט"ו, יג.

מתרצים לכוראם. ועל הדרך הזה אחשב שיהיו ייסורין של  
אהבה...

עד כאן ראינו את הייסורין הבאים ונפרעים מן האדם, ולמרות שלא הוא  
ביצע את החטא סוף כל סוף "דבק בו ההעדרי", וע"כ באים הייסורים,  
ממרקים את נפשו של האדם ומסירים את זוהמתו. גם הר"ן מסכים  
שהשעבוד הוא תוצאה של ייסורים<sup>70</sup>, אך אינו מרחיק לכת עד חטאו של  
אדה"ר, אלא רואה בשעבוד תהליך של זיכוך וטהרה<sup>71</sup>, **אך לא מתוך עונש  
וחטאים אלא מאהבה**<sup>72</sup>.

גם המלבי"ם<sup>73</sup> כפשוטו אינו נזקק לאותם הסברים פנימיים ומבאר את  
ברית בין הבתרים לא כחטא של אברהם אבינו אלא כאותם יסורים של  
אהבה שעליהם דיבר הר"ן.

ידוע תדע - כמו שלאדם נעורם יסורים וכאבות לזכך את החומר,  
כמו שכתב בחובת הלבבות, כן היה לישראל לצרף סיגי  
החומר.

**לסיכום פרק זה** - ראינו את הגישה שאינה תולה באבות האומה את  
סיבת שעבוד מצרים, אלא בוחנת את התהליך הזה בראיה רחבה יותר. דרך  
זו מייחסת את שעבוד מצרים למושגים: זיכוך ומירוק ובמשמעותם  
ובהבנתם נחלקו המפרשים:

היו שראו בכך את זוהמת הנחש הקדמוני שאותו צריך להסיר קודם  
קבלת התורה. היו שראו את החטא שצריך להסיר באופן כללי יותר כחטאו  
של אדם הראשון<sup>74</sup> ונפילתו בכך הם נתנו הרבה יותר מקום לאדם ולאחריות  
האישית מול מעשה שהתרחש אלפי שנים ממנו, שהרי יש בנו עדיין את אותם  
כוחות רוע שהובילו את אדם הראשון להפיל את העולם כולו. (לעומת זוהמת  
הנחש שנגרמה ממפגש עם גורם חיצוני). הגישה השלישית מסכימה אף היא

**70** יתכן לומר שגישות אלו הרואות את שעבוד מצרים כמשהו גדול יותר מאשר חטא זה  
או אחר של אחד האבות, באה להתמודד עם השאלה בדבר הפרופורציות של גודל העונש  
מול ממדי החטא.

**71** ספר חסידים פרק כ': "שגלות מכפרת, כי גורמת להכניע ולהיות עניו ושפלי".

**72** ואולי ניתן להוסיף אף את האברבנאל בראשית ט"ו, יב: "או נאמר שגלות מצרים  
היתה מצד הטבה וחסד בלא עונש... ולטהר את בניי מטומאה ודעה נפסדת שהתפשטו  
במצרים ביותר...".

**73** בראשית ט"ו, יג.

**74** ישפת אמת! חנוכה תרמ"ח: "כל גלות היא כדי להוציא משם ניצוצות קדושה שנבלעו  
שם ע"י החטא הקדום שנתפזרו האורות מבניי למקומות אחרים, ולכן צריכים בניי  
להתפזר כדי לקבצם".

עם הכיוון העקרוני - יסורין ומירוק, אך לא כנגד מעשה ספציפי אלא מתוך אהבה כנגד טבעם החומרי.<sup>75</sup>

## 6. גלות מצרים – כהכנה לבנין החסד הישראלי.

שלושה סימנים בישראל : רחמנים, בישנים וגומלי חסדים.<sup>76</sup>

חז"ל תיארו במשפט קצר זה שלוש תכונות בסיסיות שמוטבעות בעם ישראל שהמכנה המשותף להם הוא העדינות הנפשית והאכפתיות כלפי הזולת. בפרק זה אנסה להתחקות אחר מקורם של תכונות אלו.<sup>77</sup>

וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים.<sup>78</sup>

וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים.<sup>79</sup>

ושמחת לפני ה' אלוהיך אתה ובנדך ובתך ועבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך. במקום אשר יבחר... וזכרת כי עבד היית במצרים...<sup>80</sup>

התורה חוזרת שוב ושוב על אותה הנמקה חינוכית – ערכית. אל תפגע בגר כי גם אתה היית במצבו הקשה. הגלות אשר בה השתעבדו ישראל במשך מאות שנים במצרים הטביעה בהם את החוויה הקשה והמשפילה להיות זר משועבד לאדון הרודה בעבד ככל העולה על רוחו, ואותה חוויה משמשת לעם ישראל כתזכורת איך אסור להתנהג כלפי הגר.

אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עימדי. הלא בבטן עשני עשהו ויכוננו ברחם אחד.<sup>81</sup>

ראיית התורה את זכר עבדות מצרים כאמצעי חינוכי מתבלטת לעינינו ביותר, אם נשווה את דברי איוב שבהם הוא מנמק את יחסו לעבדיו, לדברי התורה שבהם היא מנמקת את המצוות על היחס לעבד: באיוב, הנימוק הוא

---

75 ואין ספק שכל הגלויות והשמדות שעברו עלינו חשבים השייכת לטובה להתיש ממנו הכח החמרי... "העקדה בראשית כ"ה, כז.

76 כתובות ח ע"א.

77 נ. ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, מתוך המבוא לספר. הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, עמ' 14 – 12.

78 שמות כ"ב, כ.

79 שמות כ"ד, ט.

80 דברים ט"ז, יא - יב.

81 איוב ל"א, יג - טו.

הרעיון המופשט של השוויון העקרוני בין בני אדם כיצורי אלוה... בתורה מנומקות המצוות המגינות על העבד בהזכרת החוויה הממשית אשר עברה על האומה עצמה והיא חרותה על לוח לבם, חווית עבדותם והשפלתם<sup>82</sup>.

את העקרון הזה אנו מוצאים לא רק בציווי הישיר בהטבה לגר, אלא אף במצוות השבת:

למען ינוח עבדך ואתך כמוך, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים.<sup>83</sup>  
טבעי הדבר כי בדיני עבדים נמצא תזכורת להיותנו עבדים בעברנו, ודווקא שם נדרש לרגישות יתר לעבדות:

העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך יי אלהיך תיתן לו. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך היי אלהיך, על כן אנוכי מצווך את הדבר הזה היום.<sup>84</sup>

בכל התורה לא נכתבה המילה בשורש פ.ר.ך אלא שלוש פעמים בלבד. פעם אחת בקשר לעבד:

לא תרדה בו בפרך...<sup>85</sup>

ובפעם השניה מופיעה מילה זו בהקשרה של עבדות מצרים הנוראה:

ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך... את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

זוהי רמיזה שקופה ביותר הבאה להזכיר לאזון הישראלי את עברו הקשה והמכאיב, ומתוך כך את התנהגות הראויה לעבדו.

על פי פסוקים אלה ורבים אחרים כמותם אפשר אולי לשער, שזהו טעם גלות מצרים בראשית היווצרות האומה, וזהו טעם שיבתם בבית עבדים וטעם גזירת גירות ועינוי לפני מתן תורה ולפני בואם לארץ הייעוד - שירגישו בבשרם מהי עבדות ומהי השפלה, ומהו היות נתון לחמס ולגזל ולשלטון האדם באדם לרע לו<sup>86</sup>.

בתחילת מאמרה כותבת נחמה ליבוביץ כך:

82 נ. ליבוביץ, שם.

83 דברים ה', יד - טו.

84 שם ט"ו, יד - טו.

85 ויקרא כ"ה, מג.

86 נחמה ליבוביץ, שם.



ואולם תשובה מדויקת יותר לטעם הגלות - גם היא בכוון של משמעות חינוכית - תתגלה לנו אם נעיין בתורה עצמה, באותם הפסוקים שבהם היא הזכירה את גלות מצרים ועבדות כהנמקה למצוות.<sup>87</sup>

לעומת הפרקים הקודמים בהם הצביעו הראשונים והאחרונים על סיבות לגלות מצרים - למה הורידנו לשעבוד קשה זה. אולם לעניות דעתי אין הפסוקים הללו באים ללמדנו מה היתה התוכנית האלוהית שבגללה הורידנו ממצרים, אלא אלו התוצאות, המסקנות והלקחים החינוכיים שהופקו מן הגלות הקשה שעם ישראל צריך לשאת עימו לכל מקום, ובמיוחד במצוות הקשורות בקשר אמיץ כ"כ עם עבודה, מנוחה, גרות וכו'. אמנם במאמרי רציני להראות כי ישנו מרחב של סיבות: בהיסטוריה הרחוקה של עם ישראל והאבות, וסיבות אשר צופות לעתידו הרחוקות של העם. אולם פשט הכתובים מצביעים על לקח חינוכי: "כי גרים הייתם בארץ מצרים", ולא כסיבה ספציפית שבגללה הוריד הקב"ה.

ואכן לאותה גלות ישנה השפעה מרחיקת לכת על אופיו המיוחד של עם ישראל בין האומות. מעניין לקרוא עד כמה תכונה זו אינה פשוטה לצופה מחוץ לעם ישראל, ולהיווכח עד כמה עמוק חדרה התכונה הישראלית אשר אינה רואה בחיי השעבוד בעבד כאידיאל, לעומת עמי העולם ה"נאורי" שתפסו את חיי העריצות והרודנות בעבד כאידיאל לאומי:

בספרו - סיפור היסטורי על מרד החשמונאים - של הווארד פאסט "אחי גיבורי התהילה", ניתנת איגרת של סנאטור רומי לשנאת אשר שלחו לארץ יהודה לבדוק אם ראויה מדינה קטנטונת זו שתבוא רומא עמה בברית. דו"ח מפורט זה רווי בוז של אציל רומי בן אומה שהיא בירת תבל לאומה קטנה שכל בניה "שטופים בקריאה ובהטפה ובפלפול, אשר לא תתכן בה כת של בני תרבות מורמים בעם". לדעת הסינאטור שונאים הם שררה וחוקיהם "תפלים וחסרי טעם כגון חוק זה, המצווה לשבות ביום שביעי ולשלח עבד שעבד שש שנים, לחופשי" וכך נאמר בדו"ח ההוא:

תתמה אם תלמד לדעת כי ארץ זו אין דומה לה במיעוט עבדים: בעוד אשר אצלנו במפקד האחרון נמצאו עשרים ושלושה עבדים על כל אורח בן חורין, ביהודה נהפוך הוא, ועבד אחד בא על עשרים ושלושה אורחים. דבר זה סכנה יש בו, וחלילה לרומי להסיח דעתה ממנה. הללו דרכם לשלח לחופשי כל עבד במועד קבוע, וכל המכה עבד לבעל עבירה יחשב. אם נזכור כי תרבות המערב כולה על עבדות היא עומדת... נבין כי שאלת היהודים אינה מכשלה מקומית בלבד.

וכשהוא שואל יהודים משכבות עם שונות, למה לא ינהגו "כבני תרבות", "למה לא יחזיקו בעבדים, למה ישחררו אותם, למה לא ינהגו בהם ביד תקיפה, ישמע מפי כולם, ככהן כהדיוט, כחכם ירושלמי, כאיכר בכפרו, תשובה אחת קצרה והוא הפסוק הזר והמופלא "עבדים היינו לפרעה במצרים".

ולכן מסיים השליח לנטול סילונס הרומי את סיכום המלצותיו באיגרתו לסינאט במילים הבאות: "היהודים לעולם אין ליתן אמון בהם, ולא יגשר גשר של הבנה ביניהם לבין המערב, כל המושכלות אצלנו על חירות האדם וכבודו זרים להם... היהודים בעצם הווייתם סכנה הם לרומא, שכן מערערים הם על עיקר העיקרים של תרבות המערב על בית עבדים חופשי...<sup>88</sup>".

אשרינו שזכינו להיכלל בעם "מוזר ותמוה" זה.

## 7. גלות מצרים – כהכנה וקידוש השם בעולם<sup>89</sup>

ומניין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשה להם נסים וגבורות לקדש את שמו הגדול בעולם? שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וגו', ואומר כי שם ה' אקרא וגו'<sup>90</sup>.

בחמשת הפרקים הקודמים עסקנו בהיבטים שונים של שעבוד מצרים, והמכנה המשותף לכולם (למעט יסורים של אהבה) היה - החטא כגורם הראשי לשעבוד מצרים. בפרק זה אציג גישה שנואית במדרש בילקוט כדרכו של עם ישראל בעולם - "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו"<sup>91</sup>.

המדרש קושר בין ניסי יציאת מצרים לבין קידוש שם ה' בעולם, הדים מאותו קידוש השם עצום שהתרחש אנו יכולים לשמוע בשירת הים: "שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען"<sup>92</sup>. את עוצמת ההשפעה על העמים<sup>93</sup> אנו מרגישים

88 מובא בליבוֹבִיץ נחמה, מתוך "אחי גיבורי התהילה" של הווארד פאסט.

89 אולי זו כוונת הפסוק בברית בין הבתרים: "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנוכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".

90 ילקו"ש דברים פרק לב, תתקמב.

91 ישעיהו מ"ג, כא.

92 שמות ט"ו, יד - טו.

93 עוד היבט להשפעת הגלות על העמים מופיע בגמרא שבת פז ע"ב "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתווספו אליהם גרים" וכן באור החיים הקדוש במדבר כ"ד, כג: "עיי הגלות עם קדושו יוצאו מהאומות כל ניצוצי הקדושה המעמידים

בשירת הים, אך כאשר נוכחים אנו לגלות שהדברים אכן מורגשים בפועל בחיי היום יום של אנשי הסביבה, אנו קולטים את עוצמת הפרסום והרושם שיציאת מצרים עשתה בעולם: "...וכי נפלה אימתכם עלינו וכי נמגו כל יושבי הארץ מפניכם כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים..."<sup>94</sup> זוהי מטרת גלות מצרים על פי מדרש זה, עד שאחרוני התושבים באזור, (ואפילו רחב בימי יהושע) ובעולם ישמעו יתרשמו ממשוהו שעד כה לא היה בעולם - אל שקשור לעולם, משפיע, פועל מציל עם שלם מתוך עבדות של מאות שנים בידי המעצמה הגדולה בעולם, בנסים חסרי תקדים. זהו תהליך שאי אפשר להתעלם ממנו, הוא משפיע על כל אדם ואומה.

כי רצה השי"ת שיתחדשו האותות בגאולה ההיא, שהיתה בלי ספק התחלת התורה, למען ידעו ישראל כי הנמנעות בחוק הטבע אינם נמנעות בחוק השי"ת, כי זו הפינה היותר גדולה בדת, ורצה שיתפרסם זה בארץ מצרים לפי שהיא ארץ החרטומים והמכשפים, ואילו נתחדשו אותו המופתים בארץ מעדרת החכמה ישאר ספק בלב האנשים שנעשו בחכמת הכישוף, ושהם אפשריים בחוק הטבע<sup>95</sup>...

יציאת עם ישראל בגלות ועבדות תוך שליטה מוחלטת של המצרים על בני ישראל, כאשר דווקא מתוך מצב נואש<sup>96</sup> מופיעה ההפתעה הגדולה מכולם - שחרור בלתי מתפשר באמצעים מדהימים. באה להשריש ידיעה והבנה שעתה מתחיל עידן חדש בהיסטוריה האנושית, עידן בו מתחיל עם ישראל הבולט וחשוב על במת ההיסטוריה, לשם כך צריך להראות, דווקא בתחילת הדרך, באופן שאינו משתמע לשני פנים מיהו עם ישראל, ומיהו הכח האלוקי שלשמו נברא העם הזה, "שהירידה למצרים היתה בבחירתם, והוא יתברך לא מיחה, כי בסוף יגיעו על ידה לתפארת..."<sup>97</sup>.

הנצי"ב<sup>98</sup> הוסיף שאת אותו קידוש השם אין צריך למצוא רק ביציאת מצרים<sup>99</sup> עצמה, בשעת הנסים הגדולים אלא:

---

אותם". ובעל יעמק דברי בראשית כ"ח, יד: "על ידי קיום ישראל בשיא השפלות יכירו בעולם ביותר את נפלאות הבורא..."

94 יהושע ב', ט - י.

95 דרשות הר"ן, דרוש ה'.

96 ידעת תבונותי, מ: "כל שיותר הקשה הרע את עולו על הבריות, כן יגלה יותר כח יחודו יתברך וממשלתו העצומה אשר כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכחו הגדול..." וכן יעמק דברי בראשית כ"ח, יד: "ע"י קיום ישראל בשיא השפלות יכירו בעולם ביותר את נפלאות הבורא..."

97 העקדה, שמות ז', ג.

98 העמק דבר בראשית, מ"ז, כח.

ויחי יעקב - חיים מתוקנים וטובים, שלא כבארץ ישראל, והוא סימן לבניו כי רוב ימיו היה בגלות, ובא למצרים שהיתה אז עיקר הישוב להיות לאור גויים ולהגדיל שמו יתברך, וכן הוא טעם הגלות, ואח"כ עלה משם בכבוד גדול, וכן היה בימות המשיח.

בהסברו זה עונה הנצי"ב על השאלה שעשויה להשאל על המפרשים הנ"ל, שהרי קידוש השם יכול להתבצע בכל מקום בעולם. אך הנצי"ב פה מתייחס לתחילתה של הגלות, בה עוד לא היו נסים ונפלאות, אלא עצם שהייתם של יעקב ובניו בארץ מצרים - מקום התרבות האלילית דאז, שם יהיה קידוש השם הגדול ביותר<sup>100</sup>.

עד כה ראינו בפרק זה את הצורך בגאולת מצרים כאמצעי לקידוש השם, אך ניתן להבין את הצורך הלכתחלתי של הגלות בעצם היותם עבדים כאמצעי להיותם בעתיד עבדי ה' המקבלים את דברו בהר סיני.

"כי עבד היית - ועתה נעשית עבד ה', **שלכן הביאם בשעבוד מצרים, ששם יסכימו לקבל עליהם עול תורה**"<sup>101</sup>. הצורך בהכנתו של עם ישראל קודם קבלת **עול שמים הוא הכרחי!** לא ניתן לקחת עם שלם על כל המורכבות שבו ולהפכו לעובדי ה'. אין זה דבר טבעי לבני"א להיות משועבד למערכת חוקים קבועה ומסודרת. לכן יש צורך נפשי להכין את העם להיות רגיל ומסוגל לחיות בתוך מערכת קשה ותובענית של שעבוד מצרים, שהיא תהווה את ההכנה המתאימה להיותם הופכים לעבדי ה'. ואת אותה מסוגלות נפשית לנתב לתוך אמונת ה', שאינה באה מתוך צער ורוע שהיו במצרים, אלא "ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כיום הזה"<sup>102</sup> - מתוך הרצון להיטיב לנו ולעולם כולו.

בקבלת התורה ישנם רבדים שונים ורבים, ה'כתב והקבלה' מתייחס לצורך של שעבוד מצרים כמכין את העם לקבל מרות ומסגרת, הישפת אמת<sup>103</sup> רואה את שעבוד מצרים מנקודה אחרת: "כי ירידת יוסף למצרים היתה הכנה לגלות מצרים, **שתכליתה הכנה לקבלת התורה לתקן הדיבור**, כדכתיב: המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו. **שכלל ישראל נברא להעיד על הבורא**, ולכן צריכים לברר העדות בכח הלשוניות" מעלתם המיוחדת של עם ישראל בהיותם עם שקיבל התורה מאת הקב"ה היא היכולת האנושית להעיד על השי"ת, להיות נציגו עלי אדמות: "אתם עדי ואני

99 שפת אמת' וארא, תר"מ: "ועיי' יציאת מצרים יתגדל שמו...".

100 רבנו בחיי כד הקמח גאולה א': "ולכך גזר עליהם הגלות, הפיזור והשעבוד בין האומות. וטעם הפיזור: שיתפשטו ישראל בין העמים שאין בהם תבונה וילמדו האומות מהם מציאות השי"ת...".

101 הכתב והקבלה, דברים ט"ז, יב.

102 דברים ו', כד.

103 בראשית, מקץ תרנ"ט.

אל - אם אתם עדי אני אל, ואם אינכם עדי כביכול אינני אל"<sup>104</sup> כדי שלאותה עדות תהיה משמעות מיוחדת ורצינית צריך ה' לתת לעם ישראל את ההכנה המתאימה ביותר לכך - הכנת הכלי, הפה, שדרכו יהפכו את האלוקות ממהו ערטילאי לדבר קיים ממש במציאות. כעין מה שכתוב במדרש<sup>105</sup> מה הם הדברים ששמרו בניי במצרים: "... וכשהיו ישראל במצרים נתקבצו כולם וישבו יחד, משום שהיו כולם באגודה אחת וכתרו ברית יחד שיעשו גמילות חסד זה עם זה וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב לעבוד את אביהם שבשמים לבדו, ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהן, ושלא ילמדו לשון מצרים...".

באופן טכני אותה לשון ששמרו בניי בזמן היותם בגלות פשוט הבדילה אותם מן הסביבה המקולקלת "... ושלא ילמדו לשון מצרים מפני דרכי עבודת אלילים...", חוסר התקשורת הבסיסית עם המצרים יצר חיץ יום יומי, אך מעבר לכך תרבותי ורוחני.

אולם בעל הישפת אמת' התייחס לאותו חלק פנימי שקיים ביכולת לתקשר ולדבר "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה"<sup>106</sup>. ומתרגם אונקלוס - רוח ממלא"<sup>107</sup>, להיות נזר הבריאה, היחיד המסוגל להיות נציגו של אלוקים עלי אדמות. ועד עתה היה תפקידם במישור פשוט יחסית הם לא היו כחטיבה המאוגדת כעם. לכן נדרשת אותה הכנה ארוכה ומתישה, עיימ ליצור את הבסיס הפנימי לעם ישראל שיהיה מסוגל לקלוט ולקבל את התורה ולהעבירה לעולם כולו.

נימוקו של הזוהר<sup>108</sup> שונה ביחס להכנה של עם ישראל במצרים: "כעין זה היה לבניו, כאשר רצה הקב"ה לעשותם עם אחד, עם שלם ולקרובם אליו, אם לא ירדו מתחילה למצרים, ולא נצרפו שם, לא היו עם אחד שלו". הבנה זו אשר מרחיבה את הראייה מעבר לעונש וחטאים, מגלה לנו שעל מנת להיות עם לקב"ה צריך הכנה מיוחדת במינה, שתשפיע מכאן ולהבא עד סוף כל הדורות השפעה עמוקה ושורשית. הכנה שהופכת את אוסף הפרטים המפוזר הזה לעם אחד<sup>109</sup>, בעל גורל וזהות אחת בשעבודם במצרים.

---

104 פסיקתא דרב כהנא פסקה י"ב אות ו'. ילקו"ש פרק י"א רמ"ז רע"א. ספרי ברכה פסקה ה'.

105 תנא דבי אליהו, פרק כג'.

106 בראשית ב', ז.

107 אונקלוס שם.

108 בראשית, לך לך קמה.

109 נצח ישראל פרק א' " כי נשאר בישראל כח אחדות וקיבוץ אף בגלותם, ולא נחלקו לגמרי, ובשביל כח אחדות זה שנשאר בהם יתאחדו שוב...".

הרש"ר הירש<sup>110</sup>, אף הוא רואה את הגלות לא כעונש אלא כהכנה מיוחדת  
למקבלי התורה, הכנה מחוייבת המציאות בהיות עם ישראל עם סגולה:

"...הראה לו שישבור בצאצאיו את כח המעשה, ההתנגדות והרכוש, ורק  
כח המעוף הפנימי ישאר להם". ההכנה שאליה מתייחס הרש"ר היא תוכנה  
של התורה, תוכן רוחני ומופשט, גבוה מעל גבוה, "וכאשר ראוי אל התורה  
המציאות אין שולט איליו ההעדר לפי חוזק מציאות אין שולט עליו ההעדר  
אשר יש אל התורה שהוא שכל נבדל מן החמרי לגמרי ולכך אין דבק בה  
ההעדר"<sup>111</sup>. ועל מנת שעם ישראל יוכל לקלוט את אותה מדריגה עצומה זו  
יש צורך בהכנה ראויה שתשבור את הדבקות והמשיכה הנורמלית לחומר.  
"אי אפשר לאור כזה לחול מבלי שיהיה כלי מתאים לקבלתו, ולשם כך היו  
ישראל צריכים לכור הברזל של היסורים הממרקים את החומריות"<sup>112</sup>.

על ההבדל בין ישראל לעמים עומד הרב קוק<sup>113</sup>, וכן על חשיבות ההבדלה  
הזאת בראשית דרכו של עם ישראל כהכנה חשובה לקבלת התורה:

שם היה מוציא את אבותינו מתחת יד פרעה אך לא הוציאם  
ממצרים, אז היינו ג"כ משועבדים לפרעה במצרים, יען שמצרים אינה  
ראויה לנו, שהיא ארץ טומאה ובה התגברות הקליפות, ובדאי היה  
פרעה מתחזק עלינו, לכן הוציאנו השי"ת דווקא ממצרים,  
כדי להיות ראויים לקבלת התורה ולכל הקדושות.

ההכנה חשובה ביותר, היא אשר מעניקה לעם ישראל את יחודיותו כעם  
סגולה, כעם רוחני מיוחד לקב"ה. דבר זה יכול להיעשות "דווקא במצרים" -  
שיא החומר והיצר, ידגיש לעם ישראל את ייחודו מול העמים. אך גם במובן  
העצמי של המילה, כהכנה לעם ישראל עצמו לקבלת התורה "כדי להיות  
ראויים לקבלת התורה וכל הקדושות".

הכנה נוספת שהיו צריכים בני"י קודם קבלת תורה היתה במישור האישי -  
ציבור של האנשים:

וגם ישראל כשהוצרכו להכנה לקבל התורה, לא שלח אותם הקב"ה  
לישיבה של מעלה שמשם לקח משה רבינו ע"ה התורה, אלא אדרבא  
לתוך שעבוד מצרים, להיות עבדים לבעלי מ"ט שערי טומאה,  
ושיעבוד זה הביאם לידי "ויזעקו אל ה'", תשובה זו שהתחילה מן  
ההפך היא שגרמה להם לעלות עד למדרגת קבלת התורה<sup>114</sup>.

110 בראשית ט"ו, ח.

111 מהר"ל, תפארת ישראל פרק מ"ז.

112 מכתב מאליהו ח"א, ע"מ כ'.

113 עולת ראייה ח"ב ע"מ רסח.

114 מכתב מאליהו, ח"א עמוד קנ"ח.

הקשר הראשוני בין עם ישראל לקב"ה נוצר דווקא מתוך תשובה והתעלות, הזעקה אל ה' תוך ידיעה כי הוא היחיד המסוגל להוציאם מטומאת מצרים הגשמית, היא שתביא את עם ישראל בסופו של תהליך להיות מוכנים לקבל תורה. את הרצון התמידי להתעלות בחיים ולבקש את ה' - רכשו בגלות מצרים.

על תשתית נוספת שהונחה בגלות מצרים לגאולת ישראל ממנה, תשתית שהיוותה את קרש ההצלה לעם ישראל במצרים והגליות האחרות, עומד הרב<sup>115</sup>:

...ולפי האמור מב' ענינים הכלולים ביציאת מצרים, התכלית וההכנה... שהיא להכין אותנו לשלמות היותר נפלאה שיגיע אלינו בגאולה העתידה, ומצד ההכנה לעתיד ראוי להזכיר יציאת מצרים כלילה...

את הרצון והשאיפה להיות בני חורין, לא להיות כפוף לשלטון זר רכשנו בגלות מצרים. דווקא מתוך השעבוד הנורא נטבע אופי בעם, אופי שאינו יכול בשום פנים לסבול שעבוד, תמיד שואף להתיר את כבלי עבדותו ולצאת לחרותו<sup>116</sup>. את ההכנה הזו יצרה גלות מצרים לשעתה ולדורות, את הכמיהה התמידית "להיות עם חופשי בארצנו ארץ ציון וירושלים"<sup>117</sup> ינקנו בראשית התהוותנו כעם לפני אלפי שנים במצרים.

הכנה זו היא קריטית לעם שעוד לא תמו נדודיו, עם שעתידי לקחת את מקל הנדודים עוד שנים רבות, אך תמיד יורה לו המצפן הטבעי שלו את הדרך לטבעיותו, לחירותו הנשמטית לארץ ישראל, לאלוקיו.

בראייה אופטימית זו אני מסיים את מאמרי בתקווה ובתפילה לאבינו שבשמים שיוכנו לראות בגאולה השלימה במהרה בימינו.

### תושלב"ע

---

115 עולת ראייה ר"ב ע"מ ע"ר.

116 המהר"ל נצח ישראל פרק א', מתיחס לאותה טבעיות שיש לעם ישראל להיות בני חורין: "כי הגלות עצמו ראייה והוכחה ברורה על הגאולה, כי אין ספק הגלות היא יציאה מן הסדר... וכל הדברים כאשר הם יוצאים ממקום הטבעי והם חוזרים למקומם, אין להם עמידה במקום הבלתי טבעי להם, ק' הם חוזרים למקומם הטבעי... שלפי סדר המציאות אין ראוי שתהיה אומה אחת משעבדת באחרת..."

117 מתוך המנון המדינה.